

Въведение

Настоящата разработка е сюжетно продължение на изследването „Аретè: идеи и образи на сборната добродетел“. Наред с това е завършен авторов опит за философско-аксиологическа реконструкция на Протагоровата теза за аретè от V в. пр. Хр. в съвременни обществени условия.

Двете книги образуват конструкцията на ново научно направление в семейството на частните философски науки – психология, социология, етика, естетика и аксиология, – като по тяхно подобие е наречено аретика.

Така, че **аретиката**, наричана в предишни публикации аретè-логия е наименование на интердисциплинарна хуманитарна теория, която изследва „понятията, категориите и законите на историко-психологическото онаследяване и етико-педагогическото възпитаване на **ценности** с общосоциална значимост“. С аретè – название, производно на бога на войната Арес, което пространно е проследено в Книга първа, древните са обозначавали сборната мъжка добродетелност. Обхватът на изследването в хронологичен порядък се основава върху писмени извори от над три хилядолетия – от Троянската война в XII в. пр. Хр. до ерата на глобализма на ценности през XXI в. Развитието на теоретичните основи следва възходящо реда: **индивид** – добродетели; **личност** – вътрешни сили; **лидер** – качества, които образуват единна система от ценности.

Индивид – добродетели е базисното ниво на завършена екзистенциална ценност, разработена подробно в „Аретè: идеи и образи на сборната добродетел (история на аретè)“.

Индивидът е единичен представител на човешкия род, носител на общи характерни белези и социални функции. Съвкупността от физическите и психическите свойства на индивида и техните сложни образувания се проявяват най-интегративно във вид на темперамент и заложби, които са природната основа на бъдещата личност. На това ниво се формират добродетелите на индивида, групирани в пет линии-лъча, наречени в изследването „Звездата Аретè“: вяра-власт-бран-труд-любов, с техните персонифицирани носители: бог-цар-воин-стопанин-мъж. Равностойно на „Звездата“ е наименованието „Пентаграма“, което се среща в предишни мои публикации.

Добродетел (правене на добро) е понятие от областта на нравственото съзнание. То е обобщена характеристика на устойчивите морални качества на

човека, надхвърляща степента на обикновено познаване на добро и зло, както и противоположност на порока. Добродетелите се коренят в естествените склонности на човешкия индивид, обусловени от индивидуалната му психика. Съдържанието на добродетелите се променя исторически в съответствие със социалните потребности на обществото и господстващите икономически и политически принципи. В древността те са главно мъжество, умереност, мъдрост, справедливост, като намират обосновка в ученията на Сократ, Платон и Аристотел. Преобладаващото мнение е, че добродетелите не са вродени, а се придобиват в процеса на упражняване. В Средновековието християнството утвърждава три основни добродетели: вяра, надежда и любов – вяра в Бога, надежда за Неговата милост и любов към Божественото начало. Същите добродетели приема и Просвещението, но ги обръща към човека – към земните му интереси и личното му щастие.

Модерният материализъм след средата на XIX в. излиза от индивидуалността, утвърждавайки, че добродетелите са с обществен произход и същност, т.е. че те се онаследяват и възпитават в социална среда и имат обективен характер. Това разбиране отнема от съдържанието на добродетелите на индивида в полза на моралните принципи и нравствения идеал на цялото общество.

Второто теоретично ниво на екзистенциално-ценностната система Аретè е **личност – вътрешни сили**.

Личността е човешки индивид с определено социално положение: права, задължения, функции. Тя е субект на познанието и на активното преобразуване на света. Личността обединява общочовешки, социално-специфични и индивидуално-неповторими черти, свойства и белези, които заедно с индивидуалните добродетели формират нейните вътрешни сили.

Вътрешните сили, според ред дефиниции, са възприемани като психични интелектуални и нравствени дадености, необходими на личността за задоволяване на същностните ѝ потребности и интереси. Класификации на вътрешните сили се правят в зависимост от характера и степента на развитие на обществените отношения: материални и духовни (естетически, морални, политически, научни); ретроградни и актуални; потенциални и реални; евдемонични (потребности) и деонтични (задължения).

Но най-висшите вътрешни сили в хилядолетната им еволюция се интегрират и репродуцират в четирите: разум-воля-чувства-морал.

Третото ниво на теоретично развитие, засега най-високо в екзистенциално-ценностна система Аретè, е **лидер – качества**.

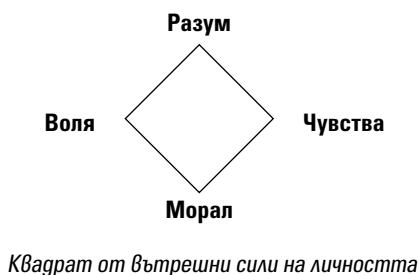
Лидерът е личност – водач, с многобройни последователи, които той съзнателно води към постигане на определена общественоразличима цел.

Лидерството е индивидуален и конкретен социалнопсихологически аспект на самоорганизацията на живите системи, наречени общества.

Качество е понятие на нравственото съзнание, с което се характеризират чертите на осъзнато човешко поведение: великодушие, скромност, истинност, щедрост, а също и противоположните: вероломство, скъперничество, всезнайство и др. По този начин качествата се делят на положителни и отрицателни, като те кореспондират с добродетелите и пороците на ниво индивид. В системата аретè лидерските качества са продукт на завършеното развитие на индивида – личност, като са надстроени над съответстващите им добродетели и вътрешни сили. Лидерските качества са най-висша квинтесенция на човешката социализация, обемайки в себе си добродетелите на индивида (вяра-власт-бран-труд-любов) и вътрешните сили на личността (разум-воля-чувства-морал). В този смисъл качествата на лидера са не само индивидуални и рационални, но и социално-диалектични, изкрystalизирайки в триадата идея-въдъхновение-импулс.

Накратко – трите теоретични нива на екзистенциално-ценностната система Аретè графично могат да се изобразят чрез геометричните фигури: звезда, квадрат и триъгълник.

Фигура 1

Философско-аксиологическото изследване на същността на екзистенциално-ценностната система Аретè, което е изследване на духовния свят на индивида/личността/лидера в процеса на общественото развитие, започва с формулирането на културно-историческия проект Аретè.

Какво представлява този проект?

Във времето 1999–2006 г. бяха публикувани шест монографии: „Арес“, „Марс“, „Армията на Бога“, „От перото до ятагана“, „Българската енергия“ и „Аретè“ (издадени са повторно през 2008 г. в „Аретè-логия, Книга първа“) и трети път през 2015 г. в „Аретè. Идеи и образи на сборната добродетел“ – в преработен вариант. Там в начална степен са разкрити основните идеи и образи на този идеен проект: сборната добродетелност на индивида в Югоизточна Европа се формира в продължение на повече от три хилядолетия чрез историко-психологическо онаследяване и етико-педагогическо възпитаване. И това е проследяемо чрез писмени исторически и литературни източници и философски учения от Античността и Средновековието.

Развитието на научното познание за феномена аретè, за неговата същност като екзистенциално-ценностна система със съответни нива, цели, функции, структура и непосредствена реализация е непрекъснат и възходящ процес. Това дава възможност в настоящото изследване да се отиде към представяне на пътищата за неговата реализация. Един от вариантите включва следните проблеми:

- битие – социално битие – ценностно битие;
- промяна в човека и цивилизацията;
- ценности: същност – цел – развитие;
- ценностни системи: възможни и съществуващи;
- категории и закони на аретиката;
- образователна и възпитателна функция на индивидуалната добродетелност в „Звездата Аретè“;
- практическа реализация на вътрешните сили на личността в „Квадрата Аретè“;
- формиране и проявление на лидерските качества в „Триъгълника Аретè“.

За всеки един от посочените „етажи“ за реализация на екзистенциално-ценностната система Аретè се формират и представят специфичните за тях добродетели, вътрешни сили или качества.

В настоящото изследване е направен опит културно-историческият проект Аретè да бъде представен многопланово като прерастване в лидерска интердисциплинарна и хуманитарна теория, със свои:

- методология в науката за ценностите;
- образование, просвета и възпитание в гражданското общество;
- култура и художествено творчество в духа на хуманизма и демокрацията;
- управленска система за практическа реализация на общоприети житейски ценности;
- духовност и лидерство в глобалния социален прогрес.

Няколко допълнителни елемента разширяват очертаното изследователско поле на екзистенциално-ценностната система Аретè:

- Изследването се прави от позициите на философията, етиката, естетиката и историята, но водещо е психолого-аксиологическото познание.
- Аретè се представя като индивидуална, но и колективна екзистенциално-ценностна система на лидери и общности. Три са изследваните кръгове: битие; ценности; промяна.
- Екзистенциално-ценностната система Аретè е непреходна човешка същност. За да се разбере това, е необходимо да се разкрие съвременната ѝ философска, психическа, социологическа, аксиологическа, образователна и възпитателна същност, както и възможностите ѝ за развитие и усъвършенстване чрез достиженията на всепризнати творци – лидери в науката и изкуството.

Както се вижда, тематичните обхвати на екзистенциално-ценностната система Аретè са твърде широки, многопластови и динамично развиващи се, което изисква диференцирано и конкретизирано изложение върху всеки от тях.

Древноелинският и древнотракийският феномен аретè, който е обект, предмет и център на нашите изследвания, започнати в края на XX в. с подкрепата на големия учен проф. Александър Фол (1933–2006), е все още в началото на своето научно битие. Но интелектуалната и моралната памет не бива да бъдат къси и изменчиви. В тракологията и индоевропеистиката делото на Ал. Фол буди уважение и признание. Неизвестна негова заслуга е, че подпомогна началното преформулиране на древната сборна добродетел от Елада и Тракия аретè в екзистенциално-ценностна система на индивида/личността/лидера под наименованието аретика. Това стана възможно с неговия критичен поглед и експертиза върху поредицата авторови изследвания и монографии, посочени по-горе.

Родена в Егея и Тракия още в микенския предисторически период, през второто хилядолетие преди Христа сборната добродетел на индивида аретè е градивен базисен елемент на духовното развитие на човека и човечество-

то през следващите епохи до съвременната информационна цивилизация. Тази идея – обобщение пронизва в различна степен досегашните изследвания на аретè и е част от настоящото изследване.

Промяната на диадата човек – общност в цивилизационен план, разбирана като закон на социалното битие, не заличава, а обратното – уголемява природата и значението на тази уникална екзистенциално-ценностна система.

В досегашните авторови изследвания и публикации преобладава културно-историческото проследяване и описание на идеите и образите на сборната добродетел. Сега вече във втората част е възможно да се разкрие екзистенциално-ценностната ѝ природа и праксиология. Особено нейното градивно и фундаментално включване в процеса на формиране и развитие на духовния свят на личността и лидера, живеещи и действащи в условията на глобалната информационна цивилизация.

Още в началото на представянето на екзистенциално-ценностната система Аретè е необходимо да се формулират нейните начални тези. Закономерно е научното познание за явление, процес, отношение, дейност да се осъществява от аргументирано представени изходни позиции. Това позволява да се открие истинското начало, а по-късно същината и предназначението на изследването.

Научното познание има свои закони, категории и понятия, които са обект на неговата евристична функция и заедно с това са скритата природа на самото научно познание. Затова в историята на науката и особено в съвременното наукознание изключително внимание се отделя на базисните идеи и ценности.

Причините за това са много и твърде различни, но водещо е, че познанието, без да се откъсва и противопоставя на обективната действителност, има за цел нейната скрита същност, закони и закономерности. В процеса на реализация познанието спазва определени изисквания и критерии, следва своя специфична логика, изработва и развива категориен и понятиен апарат, анализира, синтезира, обобщава, формулира и открива закони и тенденции в съществуването и промяната на изследваната действителност.

Теоретико-методологическите изисквания в пълна сила се отнасят и до научното познание, имащо за обект екзистенциално-ценностната система Аретè и способите, методите и средствата за нейното формиране: историко-психологическо онаследяване и етико-педагогическо възпитаване на ценности. Както и съответните научни закони, категории и понятия. Тази теория, това интердисциплинарно познание, се вписва в научната система

аксиология и може да се назове **аретика**. Тяхната природа, обект, предмет и методи на познание ще се обосноват в тази книга.

Лаконично изразени, изходните теоретико-методологични позиции на екзистенциално-ценностната система Аретè са:

- Историята, философията, психологията, аксиологията, социологията, педагогиката, информационните, комуникативните и управленските науки. В случая системата от науки разкрива/доказва системността на теорията Аретè.
- Аксиологическото познание е водещо, основно и определящо за същината и елементите на знанието и приложението на аретè. Аксиологията като специфична област на научното познание (главно етически и естетически компоненти) е в процес на окончателно оформяне и отделяне от философията. Това дава основание и импулс за развитие и творческо проявление на аретиката като нейно самостоятелно направление:
- Екзистенциално-ценностната система Аретè, чиито начални елементи са документирани в края на второто хилядолетие преди Христа, като индивидуална сборна добродетелност получава впоследствие през класическия и елинистическия период общочовешка същност и значение. Още отначало в нея са заложили принципи с общоцивилизационна природа, които постепенно и системно се разгръщат в хуманитарно, ценностно и поведенческо битие на личността/обществото/цивилизацията.
- Екзистенциално-ценностната система Аретè разкрива и възвишава творческото начало на личността и общността: съзидание, евристика и творение са същността и смисълът на битието и съзнанието, на материята и духа.
- Екзистенциално-ценностната система Аретè отразява и изразява скритата природа на социалното битие, което в исторически моменти има определящо значение за всяка ценностна система. Аретè е нужна на всяко социално битие, въвн от нея и встрани от нея социалното става примитивно, елементарно, родствено с духовна нищета.
- Екзистенциално-ценностната система Аретè съединява интелектуално-евристичното със социално-ценностното и нравственото в естествения начин на живот и дейност. Личността, разбирана като система със съответстващата ѝ цивилизация, формира вътрешни сили: разум – воля – чувства – морал. Тези сили са равнопоставени, равнозначими и

равнонепреодолими, те определят същината и посоката на социалното развитие и усъвършенстване.

- Екзистенциално-ценностната система Аретè е постоянен, системен и градивен елемент на мегааксиологическата система на глобалната човешка цивилизация. В тази си същност тя е намирала и намира конкретна кристализация в обществените системи, познати в различни времена на човечеството, в социалното битие на етноси, народи, нации и общности от нации като Европейския съюз.
- Екзистенциално-ценностната система Аретè е елемент на евристичната интелектуална природа на човека и човечеството. Ражда и дава тласък на откривателството, творчеството, непрестанното търсене на нови истини за доброто, красотата, справедливостта, за тяхната динамика и въздействие върху социалното битие на човека и човечеството.
- Екзистенциално-ценностната система Аретè е в сърцевината на човешката духовност и душевност. Без нея, встрани от нея, против нея започва началото на социално-психологическата и аксиологическата деградация, които водят към цивилизационни катаклизми.
- Екзистенциално-ценностната система Аретè има културно-историческо значение за образованието и възпитанието на индивида и личността в дух на висши добродетели и ценности.

Екзистенциално-ценностната система Аретè, нейното научно познание и практическа реализация имат теоретико-методологически и праксиологически функции **към науките и технологиите за управление, към лидерството и социалните елити.**

Посочените изходни теоретико-методологични позиции следва да се разглеждат и възприемат като научна основа на екзистенциално-ценностната система Аретè.

Тяхната по-конкретна „съдба“ и проявление е естествено да бъдат разкрити в процеса на по-нататъшното изследване. Затова тук накратко ще обобщим порядъка на това разкриване:

Йерархическата триада „индивид-личност-лидер“ се крепи върху йерархията на своите ценности: добродетели-вътрешни сили-качества.

Първото ниво на екзистенциално-ценностната система Аретè е да се постигне моделно равновесие на ниво индивид. Уравновесяването между добродетели и пороци, с приоритет на първите, води до преодоляване на екзистенциалните проблеми в поведението на индивидуално човешко равнище. Постигането на моделна устойчивост се съпътства и последва от нат-

рупването на нравствена сила и енергия за уплътняване на първата степен. Овладеният механизъм на моделен баланс, по закона за преминаване на количествените натрупвания в качествени изменения, води до започване на вътрешна борба за моделно равновесие на по-горно ниво – личностното. По описаната механика, след ново моделно равновесие, се достига третото ниво – лидерското. Теоретично, с него не се изчерпва йерархията на ценности, но за нуждите на настоящото изследване и поради липса на достатъчно обосновани други тези приемаме тристепенното моделно равновесие за актуално.

Началното моделно ниво е след постигане на баланса „човек – природа“ или когато индивидът е в състояние да удовлетворява собствените си материални, духовни и морални потребности. Тогава, когато е относително независим от другите индивиди: има дом, работа, храна, социални контакти, черти и способности, оценявани като добродетели. Основно изискване на този етап е да се съхрани моделното равновесие от типа „добро-зло“, „красиво-грозно“ и „нравствено-безнравствено“ на индивидуално-психично равнище.

Стабилизирането на такова моделно равновесие на ниво индивид дава възможност за изграждане на основна социална единица и за нейното успешно моделиране в равновесие – по описания вече механизъм и обхват. Най-елементарният пример за такова социална единица е семейството.

Като условие за **второ ниво** на развитие – личностното – се приема социализацията на индивида в група. Това довежда до надстрояване на индивидуалната добродетелност с общозначими за групата/общността ценности и е предпоставка за превръщането на техния носител от индивид в личност. Множеството ценности, които могат да бъдат изброени, се редуцират до четири групи, наречени „вътрешни сили на личността: разума-воля-чувства-морал“. Благодарение на тези вътрешни сили на личността индивидуалните интереси отстъпват пред груповите/общностните интереси – на трудовия колектив, политическата партия и пр. Решаващо за това ниво е колективните ценности да преборят егоизма на индивида. Ако не се осъществи новото моделно равновесие между вътрешните сили на личността, тя се връща на ниво индивид.

Така очертаните нива, включително **третото ниво**, в което водеща е идеята спрямо вдъхновението и импулса (или идеологията спрямо организацията и политиката), са относителни, доколкото невинаги се установява трайно моделно равновесие. Наред с това вътрешната динамика на човешките добродетели и ценности и влиянието на външната среда водят

до обособяване и на поднива, в които се групират индивиди или личности по сходни помежду им признаци: физически, психически и нравствени. Според доминантата в двойките вътрешни сили: разум-чувства; воля-морал или друга комбинация са възможни още съотносимости. Съвременното поле за проявление на добродетелите, вътрешните сили и качества на индивида/личността/лидера е силно разширено спрямо възможностите на традиционните цивилизационни модели. В него присъстват административни единици, транснационални корпорации, световни асоциации с идеални цели, неправителствени структури по расов, религиозен, политически, екологичен или друг принцип. Но моделната структура, обединяваща всички, които са на второ ниво, е държавата. И както при индивида йерархичното покачване следва от промените в екзистенциално-ценностната система и той се превръща в личност, така и публично-държавният статус на субекта на ценностната система, след като се балансира моделно, дава възможност на отделни личности да преминат на третото йерархично ниво – лидерското. Така всяко покачване нагоре в света на ценностите води до промени на екзистенциалната система на индивида, а тя, на свой ред – до изкристализиране на многосъставни сили и качества на личността и лидера. Опасността от връщане на по-долно ниво обаче не е изключена: ако управляващите лидери налагат индивидуалните или груповите интереси над общностните (държавните), това закономерно разрушава моделното равновесие и надолу по йерархията се налага грешна подредба на ценностите.

Ето защо основен критерий за разпознаването на социалните йерархични нива е екзистенциално-ценностната система, и по-специално вътрешната ѝ йерархия: в конкретния случай за аретè тя е **добродетели – вътрешни сили – качества.**